

Tjeerd Dijkstra (1931)

Tjeerd Dijkstra (1931)

Architect, rijksbouwmeester, hoogleraar

DAVID KEUNING

Aan de oevrecatalogus werkte mee:

ANNEKE SLUITER

Bibliografieën en Oeuvrelijsten van Nederlandse Architecten en Stedenbouwkundigen

Onder redactie van JEAN-PAUL BAETEN, TJEERD BOERSMA, JOHANNA KLASSENS, JUDITH KUIPÉRI en JULIETTE RODING

BIBLIOGRAFIEËN EN OEUVELIJSTEN VAN
BONAS
NEDERLANDE ARCHITECTEN EN STEDENBOUWKUNDIGEN

Hilversum
Verloren
2018

Dit boek verschijnt op initiatief van de Stichting Bibliografieën en Oeuvrelijsten van Nederlandse Architecten en Stedenbouwkundigen. De Stichting BONAS inventariseert sinds 1994 het werk Nederlandse architecten, interieurarchitecten, stedenbouwkundigen en tuin- en landschapsarchitecten. Aan een aantal van deze ontwerpers worden monografieën gewijd in de BONAS boekenreeks. Daarnaast wordt het door BONAS geïnventariseerde architectonisch erfgoed ook digitaal toegankelijk gemaakt. Op de website www.bonas.nl is de Archiwijzer te vinden, de zoekmachine van BONAS, die zoekmogelijkheden biedt op architect, gebouwtype, locatie en selectieprocedure (onder andere architectuurprijsvragen) en daarnaast een overzicht biedt van wat sinds midden negentiende eeuw in de vaktijdschriften over architecten en hun werk is gepubliceerd.

De volgende personen en instellingen dragen bij aan het werk van de Stichting BONAS: Architecten aan de Maas, M.A.M. Bruens, Diederendirrix architectuur & stedenbouw, EGM Architecten, Geurst & Schulze architecten, GGH architecten B.V., A.W. van Herk, Bond Heemshut, Hilberink-Bosch architecten, M.C. Kuipers, B. Laan, O. Macel, Molenaar & Co architecten, Johan van Nieukerken B.V., J.D. Peereboom Voller, Atelier PRO architecten, P. Peeters, H.J.M. Ruijsenaars, Scala-architecten, E. Stades-Vischer, R. Stenvert, TWA architecten, A.J.J. Vos, Walraad Architecten, Architectenbureau Marius van den Wildenberg B.V., M. Willinge.

Op 18 mei 2016 werd, ter gelegenheid van de 85ste verjaardag van architect Tjeerd Dijkstra, in het BIMHUIS in Amsterdam een symposium gehouden met als thema 'Aspecten van architectonische kwaliteit'. Over dit thema schreef Tjeerd als rijksbouwmeester een notitie,

die veel aandacht trok. Tijdens dit symposium werd ook het voorname van de Stichting BONAS om een boek in de BONAS-reeks aan Tjeerd Dijkstra te wijden bekend gemaakt. Het onderzoek, dat voor dit boek moest worden uitgevoerd, is gefinancierd door het Atelier Rijksbouwmeester.

Een groot aantal van de bezoekers aan genoemd symposium heeft een financiële bijdrage aan de publicatie van dit boek gegeven: ABT, de Architecten CIE, prof. drs. A.L.L.M. Asselbergs, Thijs Asselbergs, H.G. en J.B. Battjes, mw. M. Beek, mw. B.M. van Beijma, H. van den Berg, J. van den Berg c.i., Tj. Boersma, J. Bleeker, mw. M. de Boer, Bol/Kruseman, P. Bril en J. Groen, R.L. Brouwers, J. van Campen, Jo Coenen, W.M. Crouwel, C.J. Cuperus, Pam Defesche, R. Docter, N.W. Dorrestijn, Martin van Dort, A. Eden, mw. M.J.L. van Eijk, mw. Y.C. Feddes, Jos Feijtel, mw. J.L.P.B. Finaly, L.J.J. Garvelink, J.O.M. Genet, mw. A.E. Haag, C. v.d. Hoeven, C.N. de Hoog, C.M. Jansen, W. van der Kolk, mw. T.A.M. Koomen, F. Kramer, M.C. Kuipers, R.J. van Leeuwen, J.A. van der Made, MECANOO Architecten, Han Michel, Mooi Noord Holland, W. van Moorsel, MVRDV, Ontwerpstudio Rood, P.A.T. Ophoff, W. Patijn, Quist Wintermans architecten, W.G. Quist, Rapp + Rapp architecten, Marthe Röling, Herman Sier, D.F. Sijmons, E. Slot Valk, O. Sluizer, G. Smienk, M.R.A. Sookha, D.B. Stadig, Sunchar Beheer, D.N. Tiemersma, J.W. van Toorn, G.B. en U.M. Urhahn-Winter, Ton Venhoeven, A.W. Verhoef, C.G. Veth, H.J. de Vroom, E.P. en G.C. Wagemaker, Auke van der Werf, Bureau Van der Wijst, M.J.H. Willinge, Vera Yanovshchinsky.

Dat het boek daadwerkelijk in deze bijzondere vorm kon verschijnen is te danken aan een aanvullende bijdrage van Tjeerd Dijkstra zelf.

Omslag: *voor* gevel kantoorgebouw Het Nieuwe Diep, Den Helder (1993-1995) (fotografie Ger van der Vlugt); *achter* Revalidatiecentrum en school De Buitenhof, Delft (1963-1966), gevel zwembad (fotografie H.J. Stuvell); entreehal Logeergebouw Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam (1963-1967) (fotografie Waldo van Suchtelen); gevel Bureau Rijkspolitie Medemblik (1988-1990) (fotografie Ger van der Vlugt).

ISBN 978-90-8704-737-5

© 2018 Tjeerd Dijkstra, Stichting BONAS & Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Opmaak: Rombus, Hilversum

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

- 7 Voorwoord**
- 9 Inleiding**
- 11 Jeugd en studietijd 1931-1958**
 - 14 De Technische Hogeschool in Delft
 - 18 De eerste opdracht en militaire dienst
- 21 Jan Verster en de Architectengroep 1958-1979**
 - 25 Het Koninklijk Instituut voor de Tropen
 - 27 Woonhuis Edam
 - 29 De Merwebolder
 - 31 Gemeenlandshuis Edam
 - 32 Het Witte Singel-Doelenproject in Leiden
- 35 Hoogleraar in Delft 1969-1986**
 - 38 Het projectencollege
 - 40 De studentenrevolutie
- 43 De Groene Amsterdammer 1970-1998**
- 49 Een nieuwe structuur voor de Architectengroep 1975**
- 53 Rijksbouwmeester 1979-1986**
 - 54 Het ambt
 - 56 Opdrachten aan jonge architecten
 - 57 Een nieuw classificatiesysteem voor monumenten
 - 59 Beeldende kunst bij Rijksgebouwen
 - 59 Een notitie over architectonische kwaliteit
 - 61 Kostenbeheersing, gevangnissen en scholen
- 65 Supervisorschap IJ-oever 1986-2000**
 - 65 Het Oosterdok
 - 66 Het KNSM-eiland en Amsterdam-Noord
 - 67 De Amsterdam Waterfront Financieringsmaatschappij
 - 68 De taakopvatting van de supervisor
 - 69 Het Westerdokseiland en de kop van de Oostelijke Handelskade
- 73 Architectenbureau Dijkstra 1986-heden**
 - 73 Nohol in Edam
 - 74 Verpleeghuis Pniël en de Reyertoren
 - 75 Het Museumplein
 - 76 Het Purmer-Meer
- 81 Conclusie**
 - 81 Vorm, functie en constructie
 - 81 Object en context
 - 82 Helderheid en complexiteit
 - 83 Associatieve betekenissen
 - 83 Architectonische middelen
- 86 Noten**
- 89 Oeuvrecatalogus**
- 281 Lezingen**
- 289 Samenvatting**
- 291 Illustratieverantwoording**
- 292 Literatuur**
- 297 Register personen en instellingen**
- 301 Register plaatsen en projecten**
- 303 Eerder verschenen in deze reeks**

Reisschets Colmar, Frankrijk, omstreeks 1950.

Voorwoord

Het leven van een architect wordt gestuurd door toevalligheden. De telefoon gaat, een opdracht dient zich aan en plotse-ling blij je voor meerdere jaren in een onvoorziene context opgenomen te zijn die alle aandacht van je vraagt. Ondertus-sen blijft de telefoon gaan en ontwikkelt een oeuvre zich in de vorm van een aaneenrijging van onvoorziene projecten.

Geen enkele architect aanvaardt een carrière die alleen door de wispelturigheid van het lot bepaald wordt. Reflectie en rich-ting worden voortdurend gezocht. In de metafoor van Rem Koolhaas: surfend op de golven waarvan je de kracht niet be-heerst maar waarop je wel je eigen bewegingen kunt maken.

Juist die richtinggevende reflectie heeft Tjeerd Dijkstra altijd uiterst serieus genomen. Zijn hoogleraarschap en zeker ook zijn positie als Rijksbouwmeester stonden in het teken van het opbouwen van een cultuur van architectonische theorie-vinging waarbij gelijktijdig achter- en vooruitgekeken wordt. Niet de wispelturigheid van het lot als leidraad, maar het her-kennen van de lange lijnen en het benoemen van de blijvende kwaliteiten, ook binnen de chaotische verschijningsvorm van de eigen tijd. Richting bepalen door overzicht en reflectie.

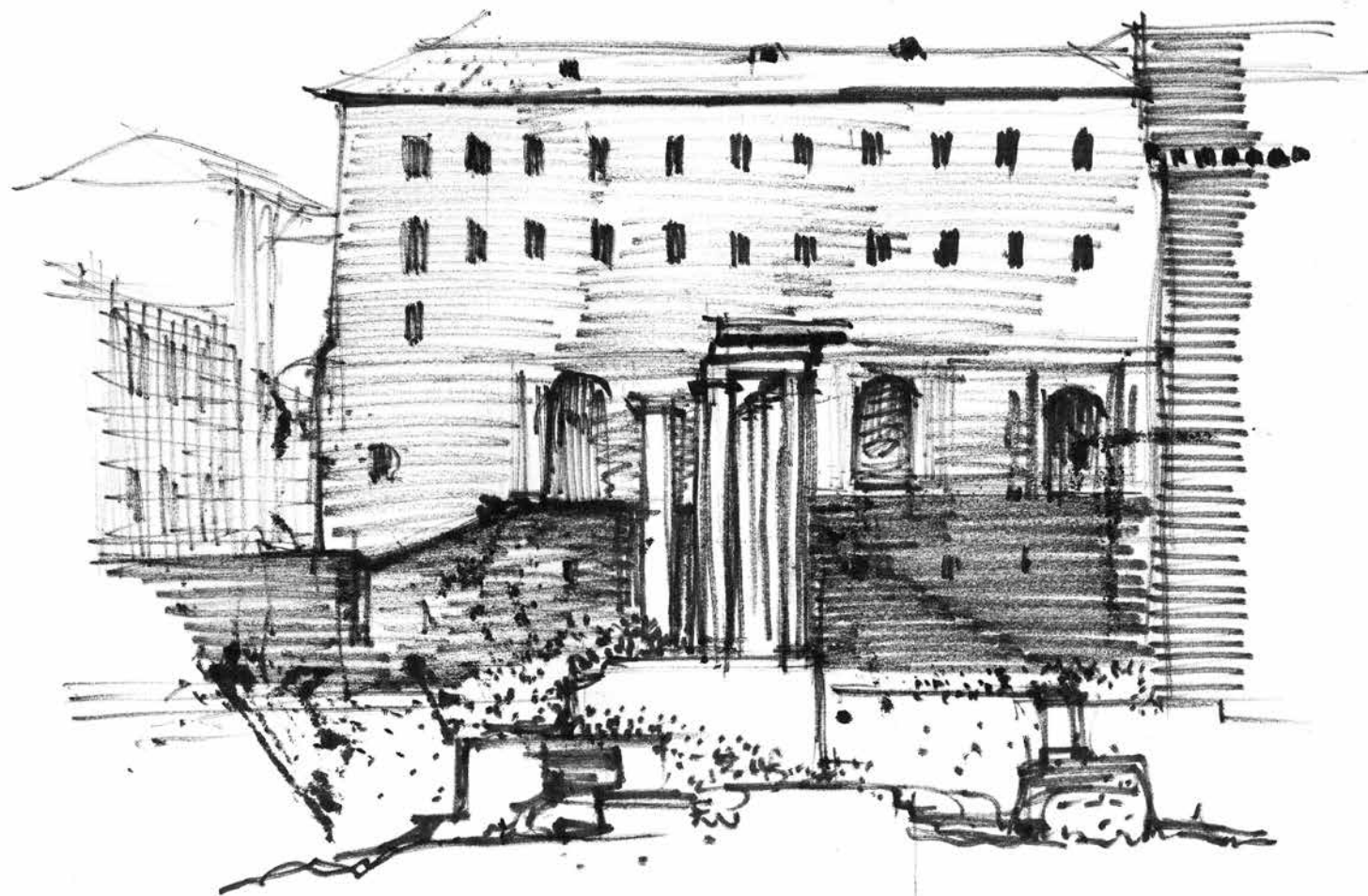
Dat Tjeerd Dijkstra het niet bij reflectie alleen laat, is zeer te waarden. Hij wordt binnen de Nederlandse architectuur en stedenbouw automatisch geassocieerd als de Rijksbouwmeester die neus had voor jong ontwerptalent en hen via rijksop-drachten de kans bood verder te werken aan hun ontwikke-ling. Met dit ruimhartig op jong talent gericht beleid, heeft hij de weg geopend voor een generatie ontwerpers die in de loop der jaren beeldbepalend is geworden voor de Nederlandse ar-

chitectuur en stedenbouw. Het belang van deze vorm van stu-ring is groot en verstrekkend. Tjeerd Dijkstra heeft daarmee een directe, positieve invloed uitgeoefend op de Nederland-se architectuur. Een invloed die een vergrotende trap was van de invloed die hij al overtuigend verworven had met zijn eigen projecten en toonaangevend oeuvre.

Wat daarbij ook opvalt, is Tjeerds grote engagement gericht op de formulering van de taken en uitoefening van het vak ar-chitectuur en stedenbouw. Voortdurend zet hij zich in om de ontwerpruimte van architecten niet voortdurend in een slui-pend proces te laten eroderen. Architecten hebben een blij-vend urgente en relevante taak in een cultuur waar het op-drachtgeverschap steeds meer versnipperd raakt en waarin ontwerpprocessen het risico lopen meer op juridische, dan op ontwerp-kwaliteiten gestuurd te worden. Altijd toonde hij een uiterst gedreven engagement voor de ontwerp-praktijk dat op bewonderenswaardige wijze bij hem ook nu nog steeds mani-fest aanwezig blijft.

In heel zijn leven en werken toont Tjeerd Dijkstra daarmee bij uitstek de kracht van de denkende architect die een krachtige wisselwerking tussen praktijk en theorievorming tot stand weet te brengen. Een essentiële ontwerphouding die misschien wel minder vanzelfsprekend is dan doorgaans wordt gedacht. Ik beveel deze uitgave over het werk van deze architect en voor-malig Rijksbouwmeester dan ook graag aan.

FLORIS ALKEMADE
RIJKSBOUWMEESTER

FORUM ROMANUM.

Inleiding

Als inwoner van Amsterdam-Oost fiets ik al meer dan tien jaar bijna dagelijks langs het Tropen Hotel achter het Koninklijk Instituut voor de Tropen. Het zorgvuldig vormgegeven betonnen torentje valt op in de bebouwing rondom het Oosterpark. Het staat, enigszins eigenwijs, op een hoek bij een ingang van het park. Door de lagen van de tijd schemert het optimisme van de jaren zestig. Toen ik eens opzocht wie de architect van het hotel was, bleek dat Tjeerd Dijkstra te zijn, een naam die ik vooral kende in verband met zijn voormalige rijksbouwmeesterschap.

Jaren later vroeg Mariet Willinge, Wies van Moorsel en Tjeerd Boersma, werkgroepleden van BONAS, mij om een essay te schrijven voor een publicatie over Dijkstra. Tegen de architect van het Tropen Hotel zei ik vanzelfsprekend graag ja; ik was benieuwd naar de man achter de toren.

Tjeerd Dijkstra bleek met zijn vrouw Hermien in een prachtige, door henzelf verbouwde stolpboerderij in Edam te wonen. Het stel begon de herbouw in 1963, hetzelfde jaar waarin Dijkstra de opdracht kreeg voor het logeergebouw voor het Koninklijk Instituut voor de Tropen. Het vierkant kreeg dezelfde vloer van gewassen grindbeton als het hotel, de detaillering van de raamkozijnen getuigde van eenzelfde soort precisie, en zelfs de plattegronden van beide gebouwen hadden met hun rangschikking van kamers rond een centrale binnenplaats wel iets van elkaar weg. Dit was, en is, duidelijk het huis van de architect.

Hier voerden Dijkstra en ik van januari tot en met mei 2017 vijftien gesprekken van maar liefst ruim 28 uur in totaal. We deden dit aan de hand van een agenda met onderwerpen en Dijkstra bereidde zich op die onderwerpen steeds voor, zodat hij alle kennis op het betreffende gebied paraat had. Een groot aantal zaken kwam aan de orde: zijn jeugd, zijn werkzame leven, zijn successen, zijn tegenslagen en de dingen die hij nu – 86 jaar

oud – nog wil bereiken. Ter voorbereiding op het schrijfproces sprak ik ook met Bastiaan Jongerius en Hans Ruijsenaars, twee collega's die een belangrijke rol in Dijkstra's professionele leven speelden. Beiden roemden hem als een maatschappelijk betrokken architect die zeer serieus met zijn vak bezig is.

De tekst in deze publicatie is vrijwel geheel gebaseerd op de gesprekken die Dijkstra en ik hebben gevoerd, aangevuld met contextueel bronnenonderzoek als het onderwerp daarom vroeg – voornamelijk in de vorm van publicaties over Dijkstra. Ook hebben we op een mooie lentedag samen vier van zijn projecten bezocht, zodat ik zijn werk uit eerste hand kon ervaren: verpleeghuis Pniël in Kralingen, de woontoren aan de Reyerdijk in Rotterdam IJsselmonde, basisschool De Zevensprong in Amsterdam Nieuw Sloten en het dienstencentrum aan het Oeverpad in Amsterdam Osdorp. Ik heb in mijn tekst veel gebruik gemaakt van de directe rede. Een groot deel van het oeuvre van Dijkstra bestaat namelijk niet uit gebouwd werk, dat op de gebruikelijke architectuurhistorische manier kan worden geanalyseerd, maar uit activiteiten op het gebied van bestuur en onderwijs: onderwerpen die het beste aan de orde kunnen worden gebracht door Dijkstra zelf aan het woord te laten.

Ik heb in de BONAS-reeks eerder een publicatie geschreven op basis van interviews met de betrokken architect, namelijk over Piet Tauber. Ook nu weer was het een voorrecht om te praten met iemand die zijn leven overziet en daarover in openheid van gedachten wil wisselen. De gesprekken vormen een dierbare herinnering.

DAVID KEUNING

Reisschets Amiens, Frankrijk, 1950.

Jeugd en studietijd 1931-1958

Op 18 mei 1931 kwam Tjeerd Dijkstra ter wereld in het Lutherse Diakonessen Ziekenhuis in Amsterdam, een gebouwencomplex tussen de Van Eeghenstraat en het Vondelpark. Zijn moeder, Antoinette (Netty) Petronella Sonius, kwam uit een van oorsprong Gronings gezin. Ze was de dochter van Willem Harko Sonius en Grietje Garrelds. Grietje was een echte Groningse, volgens Dijkstra, maar Willem had Indische voorouders. Aan een broer van Netty kon je de Indische *roots* goed zien maar Netty zelf was hoogblond. Ondanks haar Hollandse uiterlijk had ze in haar houding iets on-Nederlands. 'Mijn vader plaagde haar daar altijd mee,' zegt Dijkstra. 'Ze had media-miek: ze was niet helemaal nuchter, niet van deze wereld.'

De familie van Dijkstra's vader, Riens Hendrik, kwam van oorsprong uit Leeuwarden. Zijn grootvader, die eveneens Tjeerd heette, was in zijn jonge jaren jurist geweest bij een rechtbank in Nederlands-Indië. Samen met zijn vrouw Maagje Libosan, van Portugees Joodse oorsprong, was hij na verloop van tijd weer teruggekeerd naar Nederland, omdat het echtpaar zo ver van huis niet goed kon aarden. Tjeerd werd vervolgens griffier bij de rechtbank in Haarlem.

Netty en Riens leerden elkaar kennen op de Tweede Vijfjarige HBS in Amsterdam. Riens was in eerste instantie meer geïnteresseerd in Netty, dan andersom. Volgens de overlevering wilde hij eigenlijk in Delft studeren, maar koos uiteindelijk voor rechten in Amsterdam. 'Het verhaal wil dat hij bang was dat iemand anders er met mijn moeder vandoor zou gaan,' aldus Dijkstra. De ouders van Netty, Grietje en Willem, waren tegen die tijd gescheiden en Willem was geheel uit het beeld verdwenen. Dijkstra, die geïnteresseerd is in zijn Indische *roots*, heeft hem tot zijn spijt als grootvader nooit gekend. Netty's moeder had het door de scheiding niet breed. Ze verdiende

haar geld met commensalen: door huurders in huis te nemen die ook de maaltijden mee-eten. Het leven was na de beurskrach van 1929 voor veel mensen sowieso niet gemakkelijk. Netty en Riens besloten al gauw te trouwen.

In zijn studietijd, en ook daarna, mengde Riens zich in hoofdstedelijke kringen van journalisten en kunstenaars. Netty en hij frequenteerden de leestafel van Hotel Americain op het Leidseplein, een ontmoetingspunt van Amsterdamse intellectuelen. Daar sloten zij vriendschappen die in enkele gevallen een leven lang stand zouden houden. Zo raakten zij bevriend met schrijvers en dichters als Victor van Vriesland, J.W.F. Werumeus Buning, Menno ter Braak, Hendrik Marsman en Adriaan Roland Holst. A.P. Prins behoorde eveneens tot de intimi. 'Dat weet ik nog, want die heeft ooit een speelgoedbeest van mij gemold,' zegt Dijkstra. Riens en Netty leerden in die tijd ook schilders en beeldhouwers kennen, onder wie Wim Schumacher, Charlie Toorop, John Rädiker, Hildo Krop en ook de architecten Ben Merkelbach en Alexander Bodon.

Veel kunstenaars en intellectuelen in het Amsterdam van de jaren twintig en dertig waren links georiënteerd. Voor Riens was dat niet anders. In die tijd had hij een advocatenpraktijk samen met Sem Davids, de latere hoofdredacteur van *De Groene Amsterdammer*. Daarnaast was hij werkzaam bij de redactie buitenland van *De Telegraaf*. Er was een enorme verwachting gewekt door de Russische Revolutie. Niet dat iedereen meteen communist was, maar veel mensen hadden hoge verwachtingen van een socialistische toekomst. Ook in de architectuur was dat het geval, vooral bij de modernisten. Bij aanhangers van de Amsterdamse School, een stroming die in Amsterdam in de jaren twintig grote kansen kreeg bij de realisatie van Plan Zuid van Berlage, stonden halfmystieke levensovertuigingen

gen zoals de antroposofie in de belangstelling. Riens was een nuchtere man en voelde zich in de kringen van de modernisten beter thuis.

Vooraf met Werumeus Buning waren Riens en Netty goed bevriend. De familie Werumeus Buning had een zomerhuis in Schoorl waar de jonge echt)paren vaak gingen logeren. Zo kwamen Riens en Netty op het idee om daar zelf ook een buitenhuisje te bouwen. Riens nam Ben Merkelbach in de arm en na enig zoeken kozen ze een plek aan de Wagenmakersweg (tegenwoordig: Nieuweweg) in Groet. Het was gelegen in een weiland van 1,2 hectare met een wijds uitzicht over het zuiden, over de polder en op de duinen. 'Samen hebben ze het ontwerp gemaakt,' zegt Dijkstra. 'Mijn vader was een heel betrokken opdrachtgever.' De samenwerking resulteerde in een compact, wit geschilderd huisje met een plat dak en stalen ko-

Dijkstra in Groet met vader Riens, zuster Klaasje en Charley Toorop (1935).

zijn, een typische representant van het Nieuwe Bouwen.¹ Het kostte een kleine 15.000 gulden en werd opgeleverd in de zomer van 1934. Beneden is een woonkamer met twee grote glazen schuifdeuren op het zuidwesten en het zuidoosten die als garagedeuren naar buiten kunnen rijden en in volledig uit-

geschoven toestand dienst doen als windschermen. Zo vormen het terras, het gazon en het weiland een bijna naadloze voortzetting van de woonkamer. De keuken heeft een doorgeefkast naar de woonkamer: een unicum in die tijd. Verder is er een hal, wc en aangebouwde bijkeuken met garage. Boven bevinden zich vier slaapkamers en een douche. Het huis vormt een voorbeeldige uitdrukking van het modernistische ideaal van licht, lucht en ruimte.

Het huis zou een belangrijke rol spelen in het leven van Dijkstra; met zijn ouders en oudere zuster Machteld (Klaasje) ging hij elke zomer naar Groet. Tijdens zijn jeugd maakte de bijzondere architectuur geen buitengewone indruk op hem. 'Het was er gewoon,' zegt hij. 'Een kind aanvaardt alles zoals het is, en zeker het huis waarin het woont.' Maar de bijzondere sfeer die het in zijn jeugd jaren bood, zorgde er toch voor dat hij het huis in de loop der tijd steeds meer ging waarderen. Vooral toen hij volwassen werd en door zijn bouwkundige opleiding oog kreeg voor de idealen die aan het ontwerp ten grondslag lagen.

Het zomerhuis lag enigszins afgelegen van het dorp en er waren daardoor weinig andere kinderen waar Dijkstra en zijn zuster mee om konden gaan. Daarom bracht Dijkstra veel vrije tijd door bij Arie Nottelman, een boer die woonde in een nabijgelegen stolpboerderij aan de Dorpsweg in Groet. In het voor- en najaar, als het huis niet in gebruik was, liepen de koeien van Nottelman op het weiland rond het zomerhuis. 's Zomers maaide hij het gras en haalde hij het hooi van het land. Dijkstra mocht als knechtje helpen bij de werkzaamheden die bij het boerenleven horen: dieren voederen, hooien, koeien melken en mest uitrijden met paard en wagen. Het leven op de boerderij sprak tot zijn verbeelding. Thuis had het gezin Dijkstra geen radio, en om naar het wekelijkse programma *De Bonte Dinsdagavondtrein* te kunnen luisteren, toog hij na het eten soms naar huize Nottelman. Dat gezin zat dan om de tafel koffie te drinken; Nottelman met zijn gestrekte benen rustend op een dik tafelkleed. Het maakte indruk op hem: het leven op de boerderij was anders dan bij hem thuis.

In Amsterdam woonde het gezin aan de Amsteldijk 111, in een appartement met uitzicht op de Amstel en de Berlagebrug. Het complex was in de jaren twintig gebouwd in de stijl van de Amsterdamse School. Omdat het appartement op de boven-

Dijkstra in Groet met boer Arie Nottelman op een mestkar (ca. 1939).

Dijkstra in Groet (ca. 1950).

ste verdieping lag, was het 's zomers door de warmte niet altijd even aangenaam in huis. In het voorjaar verschenen daarom al hutkoffers in de gang. Dijkstra's verjaardag op 18 mei werd meestal in Groet gevierd. Pas in de loop van september verhuisde het gezin weer terug naar Amsterdam.

Het jaarlijkse terugkerende verblijf buiten de hoofdstad betekende dat de beide kinderen 's zomers bijles kregen van een dorpsjuffrouw. In Amsterdam zaten ze op de Eerste Openluchtschool voor het Gezonde Kind: een lagere school in de Apollobuurt. Het schoolgebouw was in 1930 opgeleverd naar ontwerp van Jan Duiker, evenals Merkelbach een pionier van het Nieuwe Bouwen. Op elke verdieping van het gebouw waren grote balkons die moesten dienen als openluchtlokalen; een functie die door de Nederlandse weersomstandigheden in de praktijk minder aantrekkelijk bleek dan aanvankelijk gedacht werd.² Dijkstra kan zich in ieder geval niet herinneren ooit op die balkons te hebben gezeten. Hij is laconiek over de invloed die de vooruitstrevende architectuur op hem moet hebben gehad. 'Het onderwijs is belangrijker dan het gebouw waarin dat gebeurt,' vindt hij. En dat was op de Openluchtschool klassikaal en voor hem soms wat slaapverwekkend.

Wat hem nog wel goed is bijgebleven, waren de rondlopende leuninggen in het trappenhuis die door de kinderen regelmatig werden gebruikt als glijbaan. Om dit te voorkomen, werden er na verloop van tijd noppen op aangebracht. Het was een vroege kennismaking met de fysieke beperkingen die architectuur kan opleggen.

De Openluchtschool stond aan de Cliostraat, bij de Beethovenstraat, ruim drie kilometer van de Amsteldijk. De meeste klasgenootjes woonden dicht in de buurt van de school, maar Dijkstra en zijn zuster werden de eerste jaren door hun moeder elke dag gebracht en gehaald met een T-Fordje, zo'n hoog zwart koekblikje. Later gingen ze op de fiets of met de tram. Die afstand, en de lange zomerse afwezigheid, zorgden ervoor dat Dijkstra zich weinig betrokken voelde. 'Voor en na school zagen we de klasgenootjes niet,' zegt hij. 'Ik heb die tijd daarom niet ontzettend leuk gevonden. Ik heb er ook niet onder geleden, maar het voelde altijd alsof ik er een beetje buiten stond.'

In 1943, midden in de oorlog, ging Dijkstra naar het Montessori Lyceum in Amsterdam dat op dat moment gevestigd was in twee woonhuizen aan de De Lairessestraat 156 en 157. Vlak daarvoor, in 1941, was voor het eerst het eindexamen van de

Montessori scholen erkend – voordien moesten alle leerlingen een staatsexamen afleggen. ‘Het eerste jaar was heel bijzonder,’ zegt Dijkstra. ‘Je kon je eigen tempo bepalen en het ging me allemaal heel makkelijk af.’ De meeste tijd bracht hij door in het tekenlokaal van Piet Klaassen. Deze docent haalde bedelaars en muzikanten van straat zodat de scholieren naar model konden tekenen of boetseren. Het leren ging Dijkstra zo goed af, dat hij aan het einde van het eerste jaar ook de lesstof van het tweede jaar al tot zich had genomen.

In het eerste jaar van de middelbare school meldde Riens zijn zoon en dochter aan voor schermlessen. Het was een sport die hij zelf ook beoefende. ‘Schermen is een tactische sport waarin je snel moet reageren op wat je tegenstander doet,’ zegt Dijkstra. ‘Vaak lijkt er, ondanks allerlei schijnbewegingen, weinig te gebeuren, maar na een plotselinge schermutseling kan het opeens gedaan zijn.’ De scherpste van het spel sprak hem aan en de sport zou hij tot zijn tachtigste beoefenen.

Omdat hun zoon het eerste schooljaar zo vlot was doorgelopen, besloten zijn ouders in overleg met de docenten dat hij een jaar kon overslaan. In het tweede jaar kwam Dijkstra terecht in een kleine HBS-klas. Toen veranderde er van alles. Door de groei van het Lyceum verhuisde zijn klas naar een dependance in de nabijgelegen Hagendoornschool. In de oorlogsjaren vielen docenten uit waardoor het onderwijs plotseling klassikaal werd en het Montessori-systeem verdween. ‘Ik heb me kapot verveeld,’ zegt Dijkstra over de vier jaar die volgden tot het eindexamen. ‘Achteraf weet ik dat, maar toen realiseerde ik me dat niet. Halverwege de les had ik alles al begrepen. Ze vroegen me ook niks meer. Ik wist het toch al.’

De continue verveling zorgde ervoor dat Dijkstra een lastige puber werd. In de vijfde klas stuurde de schoolleiding een brief naar zijn ouders, met de mededeling dat hij moeilijk in de omgang was. Of ze daar wat aan konden doen. ‘Mijn vader was razend. “Wat is dit voor brief?” zei hij “Waarom praten ze niet met jou?” Hij vond dat ik zelf naar de schoolleiding moest gaan om het probleem op te lossen. Dat heb ik gedaan, maar het gesprek leverde niet veel op omdat de oorzaken buiten beeld bleven.’

Met zijn vader, die inmiddels advocaat was geworden en actief was in het Tuschinski-concern, had Dijkstra nooit conflicten.³ ‘Mijn vader was een grote, forse man,’ zegt hij. ‘Mensen

waren soms bang voor hem. Maar hij was gevoelig en intelligent. Ik had mijn vader heel hoog zitten, een beetje te hoog misschien.’ Zijn eindexamen legde hij na vijf jaar af, in plaats van de zes die toen voor het Lyceum gebruikelijk waren. Zijn gemiddelde eindcijfer was een 9.

De Technische Hogeschool in Delft

Aan het eind van zijn middelbare schooltijd overwoog Dijkstra beeldhouwer te worden. ‘Mijn vader zou dat prachtig hebben gevonden,’ zegt hij, ‘maar ik vond mezelf niet gedreven genoeg. Ik was een beetje van het tekenen en boetseren afgeraakt.’ Wiskunde ging goed en zo kwam hij tot de conclusie dat Bouwkunde, met de bijbehorende combinatie van exacte vakken en creativiteit, een goed alternatief was. Dat zijn vader in dat onderwerp geïnteresseerd was, speelde bij zijn studiekeuze misschien ook een rol. Vervolgens moest een school worden gekozen. De Delftse opleiding Bouwkunde stond vlak na de bevrijding vrijwel volledig in het teken van de traditioneel ingestelde Delftse School. Belangrijke hoogleraren waren Granpré Molière, Berghoef en Kranendonk. In 1947 was Van den Broek aangesteld, in 1948 Van Eesteren en later Bakema en Aldo van Eyck, waarmee stappen in een andere richting werden gezet. Maar in de eerste jaren van Dijkstra’s opleiding beheerste de Delftse School het onderwijs. Riens overwoog om die reden de mogelijkheid om zijn zoon in Zürich te laten studeren – een opleiding die vooral de technische kant van het vak benadrukte – maar uiteindelijk, mede op advies van J.J.P. Oud, viel de keuze toch op Delft.

Toen het nieuwe academische jaar begon, was hij net 17 geworden en Dijkstra was daarmee de jongste van zijn lichter. Hij koos voor lidmaatschap van het Delftsch Studenten Corps. Zijn vader was geen corpslid geweest, maar had er geen problemen mee. David Aris, de vriend en latere echtgenoot van zijn zuster, was er al eerder lid geworden en had het hem aanbevolen. Delft was ver van Amsterdam, en ‘dan kan je ergens eten en je borrel halen,’ had hij gezegd.

Dijkstra deed mee aan het verenigingsleven maar had tegelijkertijd ook zijn bedenkingen ertegen. ‘Ik heb een beetje een